

AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS AMI UTÁNA JÖN...

GYENGE ZOLTÁN

Mottó:

*„Ha szót tudnánk érteni a szűnyoggal,
megtudhatnánk, hogy ez az apró rovar is
pátosszal úszik a levegőben, és önmagát
véli e világ középpontjának.”*

Friedrich Nietzsche

Nietzsche szerint a világtörténelem legelbizakodottabb és leghazugabb pillanata az volt, amikor az ember – mint magát okosnak hívó állat – kitalálta a megismerést, és feledékenységé folytán azt hitte, hogy bármit is megtudhat arról, amit *igazságnak* nevezünk. Talán Nietzsche követve hozzátehetnénk: ez az okos állat, amikor némileg belátta, hogy fogalma sincs az igazságról, vagy legalábbis problémái adódnak abból, ha vasárnaponként, egy gyorsan befalt ebéd után, az ételtől és önmagától eltelve erről kezd el eszmélni, kitalálta hát hozzá az *igazságosság* fogalmát, hozzárendelt néhány jogászt, akik egy bekötött szemű nőci előtt tetszelegnek a jogosság, jogszerűség vagy ha úgy tetszik: az igazságosság dicsfényében, és elhitetik az emberekkel, hogy nincs is ennél fontosabb, lelki üdvünket is akkor találjuk meg, ha minél hosszabb mondatba – legalább olyan hosszúra, mint éppen ez a mostani – minél több badarságot beleszövünk az igazságosság nagyszerűségéről, azt tiszteljük, és annak tiszteletét elvárjuk; mert hát hogyan is lehetne anélkül ember az ember, ha nem tudja, mikor milyen alkalomra hogyan öltözzön fel. Az igazság mellé kitalálták az igazságosság fogalmát, ha nem tudunk mit kezdeni az egyikkel, nosza, próbálkozzunk meg a másikkal.

Az *alétheia* nem *dikaoszüné*, ahogy a „Wahrheit” sem „Gerechtigkeit”, és ahogy a „truth” sem „justice”, nem összekeverve ezzel az „igazságot” a „jogos-sággal” vagy ha úgy tetszik: az „igazságossággal”.

Sok bírósági épületre nálunk ma is az van kiírva: „Az igazságnak”. Milyen fellengzős, szörnyen ostoba dolog! Ezért kell már az elsőéves jogászhallgatót is felvilágosítani arról, hogy a bíróság nem igazságot, hanem jogot szolgáltat, ami – ha morálisan nézzük – sokszor nemhogy az igazság, de az igazságosság kritériumainak sem felel meg. Kijőve a bíróság épületéből, sokszor csak annyit tudunk: nem véletlen, hogy annak a bizonyos nőnek miért van bekötve a szeme. Persze ez nem csupán a magyar nyelvhasználatra, hanem a jogi dogmatikára is érvényes. Vagy legalábbis hosszú ideig érvényes volt. Utánanéztem: az 1952. évi III. törvény (a Polgári Perrendtartásról) szocialista verziója so-

káig tartalmazta, hogy a bíróság feladata: „az igazság kiderítése”. Hihetnénk: ez a butaság nem élte túl a rendszerváltást, de tévednénk: nem kevesebb, mint tíz évvel később dobták ki a törvényből. Ki tudja: az új kodifikációs buzgalom majd visszahozza.

PREPOSITIO

Elsőként egy dilemma: Igazságos dolog-e Titus Andronicus részéről, akit az „erkölcs őrének”¹ neveznek, amikor szétszabdaltatja Tamora fiának testét az anya könyörgésének ellenére? Majd ledöfi a saját fiát, Mutiust is, mert az szembeszáll az apai akarattal. Igazságos dolog-e amikor Tamora fiaival megöleti Bassianust odadobja nekik Laviniát, Titus lányát, hogy előbb megerőszakolják, majd vágják le mindkét karját és metsszék ki a nyelvét? Hogy mögötته a „black male” képviselője Aaron áll, aki mellesleg Tamora szeretője, nem lesz mellékes. Igazságos-e, amikor Titus, akinek Tamora ivadéka elvették, megkínózták, megcsonkították gyermekeit, pástétomba sütvé felszolgálja az anyának azokat? Sikerült már mindenkit összezavarni? Akkor most egy pillanatra abbahagyom, és csak halkan kérdelem: kinél van itt az igazságosság?

Mint látjuk, a probléma explikációja rögtön felveti a másik kérdést: honnan származik egyáltalán az *igazságosság*, hogyan értették azt legfurfangosabb kieszelői, a *szofisták*. Jól ismert, hogy egyes kommentárok az Állam első könyvét nem platonikus dialógusnak tartják, hanem szókratikusnak. Mondhatnánk: szofistának is, hisz Thraszümakhosz uralja a beszélgetést, akit Szókratész – hagyományhoz híven – sárba döngöl. A beszélgetés arról szól, hogy lehet-e az eredendő igazságosságról beszélni, amikor a lényeg az: be kell tartania a törvényeket (ezért jogos az igazságosságot jogosságnak nevezni inkább), mert ha nem ezt teszem, megbüntetnek. Ennyi.

A párbeszéd belől a Glaukon által elmesélt történetben egy pásztort a *hatalom* bódít el és ragadtatja gyilkolásra. Mielőtt azonban a hatalom aspektusát – Nietzsche segítségével hívva – közelebbről megvizsgálalnánk, nézzük meg azt először, hogy az igazságosság versus igazságtalanság esetében pontosan miről van szó. A kérdés az, hogy létezik-e *eleve* igazságtalan, illetve *eleve* igazságos ember, avagy csak tetteink következményeitől való félelem tart vissza az igazságtalan út választásától. A szofisták nem egységesek ebben a kérdésben (sem). Antiphon, az a szofista, akit Platón annyira utált, hogy a nevét sem volt hajlandó leírni², az egyik töredékében a következőket mondja: „Az igazságosság abban áll, hogy azon állam törvényeit, amelyeknek polgárai

---

¹ Shakespeare: *Titus Andronicus* Első felv. I. Szín.

² E. Zeller: *Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie*. Leipzig 1928. 110.

vagyunk, ne hágjuk át.”³ Vagyis az igazságosság abban merül ki, hogy az állam törvényeit betartjuk. Meglehetősen kényelmes állapot. De vajon így van ez akkor is, ha az állam törvényei valójában gonoszak? Mert, ha így lenne, akkor jogosan hivatkozhatna valóban például minden bűnös arra, hogy ő csak az adott szörnyű állam, nem kevésbé szörnyű rendelkezéseit tartotta be. Hogy a ressentiment így gondolkodik, és ezért nem is érti a felelősségre vonást, azt kiválóan nyomon követhetjük Hannah Arendt Eichmann könyvében⁴ a gonosz banalitásáról. Mint tudjuk, nálunk is voltak olyan etikai fejtegetések, amelyek arról szóltak, hogy az ember „általában” nem ölheti meg a saját anyját – kivéve, ha *osztályellenséggé* válik. Ezek a felfogások nem valók másra, mint a „gyomormélyi” elfojtásoknak szabad utat engedni, előkészíteni a terepet, az egyébként légynek sem ártó, mindig szükséges kisember számára, hogy gazemberré váljék. Ha az a norma, akkor ő annak megfelelően normális. Aztán csodálkozva nézi, mivé is lesz a világ körülötte. Hisz ő nem bűnös, csak megy arra, amerre a csorda halad. „Pásztor sem lesz, de lesz egy nyáj, (*Kein Hirt und eine Herde!*) – aki másként érez, önként megy a bolondok házába” – írja Nietzsche⁵. Boldog ember! Dürrenmatt óta tudjuk: az örültek házában sincs többé nyugalom.

De a szofisták ennél kissé kifinomultabbak, mondhatnánk praktikusabbak voltak, hisz maga Antiphon is hozzáteszi: „Ezért egy ember az önmaga számára legelőnyösebb igazságosságot akkor gyakorolja, ha *tanúk előtt* az állam törvényeire figyel, *tanúk nélkül* a természet törvényeire.” Majd hozzáteszi (mintha csak az előbb felvetett kérdéseinkre válaszolna): „Mert míg az állam törvényei önkényesek, addig a természet törvényei szükségszerűek.”⁶ Nyilván arról van itt szó, hogy az állam törvényei nem *phüszei* (természeti), hanem *nomoi* vagy *theszei* eredetűek (emberi alkotások). Ennek következtében ezeket a törvényeket – legalábbis elviekben – a magasabb phüszei törvényre hivatkozva át lehet hágni. És az ember át is hágja azokat. Lehet, hogy nem ezekre a nemes gondolatokra gondolva, csak úgy en passant, mert neki mondjuk az az előnyösebb, kellemesebb, hasznosabb.

Friedrich Nietzsche – akinek egyes meglátásai félelmetesen emlékeztetnek a szofisták gondolataira – a helyzetet nagyon hasonlóan látja az igazságosságot illetően is. A Zarathustrában ezt írja: „Az óra, amikor így szóltok: „Mit bánom én igaz (*Gerechtigkeit*) voltomat! Nem látom, hogy parázs vagy eleven szén volnék. Az igaz ember azonban parázs és eleven szén.”⁷ Nietzsche

³ Diels/Kranz 11.fr. (fr.A.)

⁴ H. Arendt: *Eichmann in Jerusalem: a report on the banality of evil*. Harmondsworth, Penguin Books, 1977.

⁵ Nietzsche-*Werke* Bd. 2, Hanser Verlag 284.

⁶ Diels/Kranz 11.fr.

⁷ „*Die Stunde, wo ihr sagt: »Was liegt an meiner Gerechtigkeit! Ich sehe nicht, daß ich Glut und Kohle wäre. Aber der Gerechte ist Glut und Kohle!*” Id.mű. 281.

egyik baja a törvényekkel tehát nem csupán az, hogy mulandóak, folyamatosan érvényüket veszítő szabályokból állnak, amiket a ressentiment akar csak kőtáblába vésni, hanem az is, hogy megölik a szenvedélyt. Pedig bizony mondom néktek: „Jó és rossz, mely ne volna mulandó – nem létezik!” (*Gutes und Böses, das unvergänglich wäre – das gibt es nicht*)⁸ Nietzsche után mi is megkérdeshetjük: mire is jó akkor a kőtábla? Talán arra, hogy nagyot lehessen ütni annak a fejére, aki ellenszegül a törvényeknek? Mindazok tehát, akik a jóságukra vagy igaz voltukra hivatkoznak, egyszerű képmutatók, az élet elárulói, azok, akikben legkevésbé sem lehet bízni, azok, akik kedvesen mosolyognak a szemedbe azt várva, hogy hátat fordíts nekik, aztán rögtön előkapva a törőt, tövig a hátadba döfik. „Ne bízzatok azokban, akik sokat beszélnek igazságos voltukról. (*Mißtraut allen denen, die viel von ihrer Gerechtigkeit reden!*)⁹ Ezek nem mások, mint hipokriták és farizeusok. És hozzáteszi: „Ha jónak és igazságosnak is nevezik magukat, ne feledjétek, hogy a farizeusságukhoz csak egy dolog hiányzik – a hatalom.” (*Und wenn sie sich selber »die Guten und Gerechten« nennen, so vergeßt nicht, daß ihnen zum Pharisäer nichts fehlt als – Macht!*)¹⁰

A fejezet címe sem véletlen: *tarantellák*, azok a pókok, akik odújukból előpattanva marják meg az embereket, beléjük oltva gyilkos mérgüket, majd gyorsan visszahúzódnak a rejtekükbe. A hatalom (*Macht*) hiányzik csupán ahhoz, hogy leperegen róluk az igazságosság máza, és előtűnjön igazi arcuk. Mert el lehet leplezni empirikus karakterünket. El lehet, ideig-óráig. De az intelligibilis karakter akkor is felszínre tör egyszer¹¹. Kedvesnek, aranyosnak mutatom magam, ha a mélyben egy vérnősző barom is lángol a lelkemben. Schopenhauer szerint ezt a lényegi karaktert átmenetileg elleplezhetem, de végleg sohasem, ráadásul – mily kellemetlen! – mindenkinek hazudhatok, önmagamnak nem. Én tudom, hogy ki vagyok. Azt is, ha csupán egy senki és semmi. Ami, lássuk be, roppant kellemetlen is lehet, főleg, ha az ember úgy érzi, ki akar tűnni az arctalan tömegből. Mit tesz akkor ezért? Ha teljesít-

⁸ Uo 372.

⁹ Uo. 358.

¹⁰ Uo (*Kiem – GyZ*).

¹¹ „Beim Menschen ist schon in jedem Individuo der empirische Charakter ein eigenthümlicher (ja, wie wir im vierten Buche sehn werden, bis zur völligen Aufhebung des Charakters der Species, nämlich durch Selbstaufhebung des ganzen Wollens). Was, durch die nothwendige Entwicklung in der Zeit und das dadurch bedingte Zerfallen in einzelne Handlungen, als empirischer Charakter erkannt wird, ist, mit Abstraktion von dieser zeitlichen Form der Erscheinung, der intelligible Charakter, nach dem Ausdrücke Kants, der in der Nachweisung dieser Unterscheidung und Darstellung des Verhältnisses zwischen Freiheit und Nothwendigkeit, d.h. eigentlich zwischen dem Willen als Ding an sich und seiner Erscheinung in der Zeit, sein unsterbliches Verdienst besonders herrlich zeigt.” Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, Schopenhauer-ZA Bd. 1, 208. 28.§.

mény szükséges vagy munka, az fáradtságos dolog, és a fáradtság kínos lehet. Mit tegyek hát? Egyek bogarat, lakjak állatkerti ketrecben, mutogassam a főtéren pucér hátsómat – nos, akkor rögtön valaki leszek. Nem művész, legfeljebb olyan mutatványos, mint a lencsedobáló ember, akiről *Hegel* is ír az esztétikában. Meg is kapom a fizetséget: a talmi tündöklés egy véka olcsó lencséjét. És rögtön úgy látszik, olybá tűnik, *mintha a senki valaki lenne*. Pedig csak egy mérges pók által megmart nyomoronc.

De vissza egy kicsit a szofistákhoz. Nincs mindenki ezen a véleményen, maga a mozgalom sem egységes. *Anonymus Iamblich*¹² például, aki sajátos helyet foglal el a szofista filozófusok között (és nem csupán azért, mert nem tudjuk kicsoda), Antiphonhoz hasonlóan harcol az erősebből szóló tanítás ellen, és etikai álláspontja éppen ellentétes a többi szofistával. Mezítlábas plebejus. Bár igazság szerint az egész mozgalom plebejus, ugyan arisztokratikus szeretne lenni, de mégsem mindenki mezítlábas. Mennyire igaza van Eduard Zellernek, aki felhívja a figyelmet arra, hogy az a kor, mely a szofistákat csodálta, nem (csak) a hanyatlás, hanem Periklész, Thuküidész, Szophoklész, Pheidiasz, Euripidész és Arisztophanész kora (is) volt. Zeller szerint: „a mozgalmat lehet negatívan megítélni, de jelentéktelennek tartani nem”¹³.

A szofisták az egyszerű tapasztalatból kiindulva azt állítják, hogy ha az ember meg tud szabadulni a társadalmi kötöttségektől, akkor nem is látja többé szükségnek betartani azokat. Tegyük fel – mondják –, hogy van igazságos és igazságtalan ember. Ha megadnánk neki azt a lehetőséget, hogy kibújjon a törvény alól, tetteinek valahogyan nem lenne semmi következménye, akkor vajon melyik útra lépne. Ha azt állítjuk, hogy ilyen lehetőség birtokában is mindenben megmaradunk az „igazságosság” útján, attól jottányit sem térünk el, akkor vagy egyszerűen hazudunk, vagy azt állítjuk, hogy annyira tökéletesen vagyunk, mint egy isten. Megengedem: manapság nem hangzik valóban rosszul, ha valaki istennek képzei magát, ilyet látunk ma eleget, de mégis, mégis: valami szerény distanciát kellene vonni emberlétünk és isteni mivoltunk közé.

Az igazságosság fogalma nem valamilyen egyetemes diskurzus eredményeként alakul ki, és meghatározott tradícióhoz kötött, vagyis nyugodtan mondhatom: az igazságosság mindig viszonyrendszerbe ágyazott, nem abszolút, hanem e viszonyok alapján konstituálódott vonatkozási pontja van. Szemben az isteni igazsággal. Ez az igazság minden esetben valami isteni tudás, ismeret a görögöknél, amelyet vagy az istennő (Diké), vagy az istenvilág (ami lehet akár a túlvilág is) birtokol (Moirák), de az egyes ember léte nem más, mint egy

---

¹² A neoplatonikus Iamblich Protrepticusának XX. fejezetében talált írásról van szó, akit azóta sem sikerült beazonosítani. A „névtelen moralistának” nevezik, és ami biztos róla, hogy a Kr.e. V. századhoz tartozik. Vö: W. Capelle: *Die Vorsokratiker*. Berlin, Akademie Verlag 1958. 380.

¹³ E. Zeller. *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Leipzig 1892. 1150.

szakadatlan hozzáközelítés annak reménye nélkül, hogy egyáltalán bárki számára elérhető lenne. Talán ezért váltanak ki a kizárólagos és nem megengedő elméletek visszaütközést az emberből, talán ezért van elégünk az időről időre megjelenő prófétákból, legyenek azok vallási eszement térítő, a guru kezének érintésétől csekély agyukat is végleg eldobók, vagy politikai megváltók, gazdasági csodatevők – nota bene: ezeket ma közgazdásznak nevezik. Az igazságosság éppen abban áll, hogy jogunk van valamire. Was ich darf, ist mein Recht – mondja Schelling. Amit szabad megtennem, az az én jogom, az az én igazságom. Csak azt áll jogomban megtennem, amit meg is szabad tennem. A „Rechtslehre” ekként a „dürfen” tudománya, amely azt kérdezi: „Was darf ich?” (Mit szabad tennem?)¹⁴ Ha tudom azt, hogy az az én jogom, amit meg szabad tennem, akkor már csak arra kell válaszolni, hogy mit szabad megtennem. A római jog is úgy határozza meg a ius-t: mindaz, ami nem iniuria (sérelem).

CONCLUSIO

Itt a mit szabad megtennem kérdésénél térjünk vissza a Titus Andronicusra. Azt látjuk, hogy Tamorának igaza (jogossága) van Titus-szal szemben, hisz az etikai (mos) parancs előírja, hogy védje a gyermekét minden körülmények között. Titusnak is igaza van (ius) Tamorával szemben, hisz az állam törvényei megengedik, hogy bosszút vegyen a megölttel szemben: vért a vérért. De semmilyen ius, fas vagy mos nem teszi lehetővé egy nő megerőszakolását, megcsonkítását, a két gyermek ledarálását, péppé törését és pástétomba sütvé történő feltálalását, avagy a főbűnös elvetetését.

Lucius, aki törvényt tesz, jól látja ezt: ezek a képtelen szörnyűségek azért történhettek meg, mert mindenki hitt abban, hogy kívül áll az etikai/jogi normarendszeren, nem félt a tett következményétől. (Kivéve Aaront, aki halála előtt is azt mondja: „Ha tettem életemben bármi jót / Teljes szívemből szánom azt.”)

Lucius ugyanis – mintha csak Kantot olvasott volna – azt mondja a legvégén:

„S intézzük úgy az államügyeket,
Hogy ily dolgok többé ne essenek.”¹⁵

Vagyis vissza a törvények adta igazságosság (jogosság) közé, mert mindenkinek tudnia kell: nem a büntetés, hanem a tett nyilvánosságra kerülése az, mely magát a tettet visszatartja. Ez a szofisták meglátása is, és ha ennél többet akarunk tudni, próbáljunk szót érteni Nietzsche szűnyogjával.

¹⁴ Schelling a *Neue Deduktion des Naturrechts* munkájában foglalkozik ezzel a kérdéssel, míg Kant: *A gyakorlati ész kritikájában*. Vö. Budapest, Gondolat 1991. (ford. Berényi Gábor) 95-104.§.

¹⁵ Shakespeare: *Titus Andronicus*. Ötödik Felv. 3. Szín